

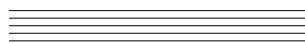
Μαρξιστικές προσεγγίσεις του Βυζαντίου από την ελληνική ιστοριογραφία

Γιάννα Κατσιαμπούρα

Είναι γεγονός ότι στην Ελλάδα, η εικόνα που έχει σχηματιστεί από το ευρύ κοινό για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία διακρίνεται κυρίως από στερεότυπα που αναπαράγονται συνεχώς, κοινοτοπίες, ιδεολογικές κατασκευές και αγκυλώσεις. Δεν λείπουν τα παραδείγματα, αρκεί να δει κανείς τις αναφορές στον τύπο, με τη “βυζαντινή μεγαλοπρέπεια” να συναγωνίζεται σε συχνότητα τις “βυζαντινές μηχανορραφίες” ή τις συχνές επικλήσεις στην πνευματικότητα και το ρόλο της ορθοδοξίας. Από τη μία προσπάθεια ανάδειξης ενός μεγαλοπρεπούς και χριστιανικού στα όρια του μυστικισμού Βυζάντιου, που συντελεί στο κλέος της παράδοσης του ελληνισμού, από την άλλη, ταυτόχρονα, προβολή των μηχανορραφιών με ταυτόχρονη απόδοση σχολαστικισμού σε όποιον ασχολείται με την περίοδο. Η οποία εντέλει απογυμνώνεται από κάθε στοιχείο καθημερινού ή πολιτισμικού βίου που θα μπορούσε να συμβάλει στην κατανόησή της.

Αυτή η εικόνα συνδέεται άμεσα με τον τρόπο με τον οποίο αναπτύχθηκε το ενδιαφέρον των Νεοελλήνων ιστορικών για το Βυζάντιο τον 19ο αιώνα, με τη σύσταση του νέου ελληνικού κράτους, αλλά και πολύ αργότερα, με τις σημασιοδοτήσεις οι οποίες του αποδόθηκαν από “εχθρά και φίλα κειμένους”.

Κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα –είναι σχετικά γνωστά, βέβαια, αυτά που αναφέρονται εδώ κατ’ οικονομίαν, πολύ συνοπτικά και σχηματοποιημένα σχεδόν βάνουσα– σε ένα από τα κύρια ιστοριογραφικά αιτήματα στο νέο ελληνικό κράτος αναδείχθηκε η δόμηση ενός παρελθόντος που θα λειτουργούσε ως συνεκτικός ιστός για έναν ευρύτερο γεωγραφικό χώρο, τον οποίο περιελάμβανε το όραμα της Μεγάλης Ιδέας. Με αυτό τον τρόπο θα χαλυβδωνόταν και η διεκδίκηση της πραγματοποίησης αυτού του οράματος. Το Ανατολικό Ζήτημα άλλωστε αυτή την περίοδο αποτελεί φλέγον θέμα, το εκκλησιαστικό συζητείται ακόμη ενώ οι Βαλκάνιοι γείτονες, στο πλαίσιο των οικείων διεκδικήσεων, προβάλλουν απαιτήσεις για μερίδιο από το βυζαντινό παρελθόν. Στην Ευρώπη δε, ακριβώς η διαφαινόμενη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, του “μεγάλου Ασθενούς”, υπήρξε ένα επιπλέον ερέθισμα του ενδιαφέροντος των ιστορικών για την ιστορία της Βαλκανικής. Την ένταξη λοιπόν της ιστορίας του Βυζα-

ντίου στον κορμό της εθνικής ιστορίας του νεαρού ελληνικού κράτους, στο πλαίσιο βέβαια και του ευρωπαϊκού ρομαντικού κλίματος, αλλά και του προγράμματος αντιμετώπισης των απόψεων του Φαλμεράυερ (Σκοπετέα 1999), πρώτοι πραγματοποιήσαν ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος, στο *Βυζαντιναί μελέται* (1857), και ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, στο *Ιστορία του ελληνικού έθνους* (1853). Έτσι το απαξιωμένο από τους φορείς του Διαφωτισμού Βυζάντιο εντάσσεται στην τριμερή θεώρηση της ιστορίας του ελληνικού έθνους (δηλαδή του κράτους, στην περίοδο των εθνικών κρατών άλλωστε αναφερόμαστε): Αρχαιότητα, Βυζάντιο, Νεότερος ελληνισμός. Όχι βέβαια χωρίς αντιστάσεις από την πλευρά άλλων μελετητών του παρελθόντος, όπως του Στ. Κουμανούδη, οπαδών της άποψης ότι η σύνδεση αποκλειστικά με το αρχαίο παρελθόν αρκούσε για να αποκατασταθεί μια πολιτική ενότητα, κληρονομιά επαρκής στην οποία μπορούσε να στηριχθεί το σύγχρονο κράτος. Να σημειωθεί ότι ο Στ. Κουμανούδης είναι ο εμπνευστής της απαξιωτικής έκφρασης “ζαμπελιοπαπαρρηγοπούλειος ιστορική σχολή” (Κωνσταντακοπούλου 1999). Ο διάλογος που αφορούσε την ένταξη ή όχι του Βυζαντίου στην εθνική ιστορία ήταν οξύς και ακμαίος, με κατάληξη βέβαια την επικράτηση του προαναφερθέντος τριμερούς σχήματος, που κάλυπτε εντέλει τις ιδεολογικές ανάγκες της περιόδου. Από εκεί και πέρα, το Βυζάντιο, ως “ελληνορθόδοξος” βυζαντινός πολιτισμός, σύμφωνα με το νεολογισμό που εισήχθη το 1854, θεωρήθηκε αναπόσπαστο μέρος της ελληνικής ιστορίας. Όσο δε προχωρούσε ο καιρός, και ειδικά στις αρχές του 20ού αιώνα, το ενδιαφέρον του κράτους για την ανάδειξη αυτής της ιστοριογραφικής άποψης αυξανόταν. Η μικρασιατική εκστρατεία δεν θα αργούσε, άλλωστε. Έτσι, εντάχθηκε το μάθημα της βυζαντινής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο, για να αποτελέσει και αυτοτελή έδρα το 1920, ενώ έδρα βυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης είχε θεσπιστεί, με απόφαση της κυβέρνησης Βενιζέλου, το 1912 κλπ. (Κιουσοπούλου 2003).

Η μελέτη λοιπόν του Βυζαντίου, νοηματοδοτημένη εθνικά, γίνεται αποδεκτή ως ερευνητικό αντικείμενο και στην Ελλάδα. Ωστόσο, ακριβώς αυτή η ανάγνωσή του ως περιόδου ελληνοχριστιανικού πολιτισμού ίσως έδρασε ανασταλτικά για τη μελέτη του από την πλευρά των προοδευτικών επιστημόνων. Δεν θα γίνει εξάλλου εδώ ούτε αναφορά στο ρόλο των σύγχρονων αναγνώσεων που εντάσσονται στις νεορθόδοξες προσεγγίσεις, με την εξομίωση Βυζαντίου και “χριστιανικής πνευματικότητας”, ένα ζήτημα που απαιτεί ιδιαίτερη πραγμάτευση (Γουναρίδης 1999).

Ο πρώτος μαρξιστής που θα αποτολμήσει να ασχοληθεί εν Ελλάδι με τη συγκεκριμένη περίοδο θα είναι ο Γιάννης Κορδάτος, ηγετικό στέλεχος του ΣΕΚΕ από το 1920 και γραμματέας του το 1922. Αργότερα, στον Μεσοπόλεμο, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, απ’ όπου διαγράφηκε το 1927, στο 3ο Συνέ-

δριο, κατηγορούμενος για αστική παρέκκλιση, λόγω κυρίως των θέσεών του για το Μακεδονικό, ακολούθησε έκτοτε μια σχετικά μοναχική πορεία. Εδώ να γίνει μια αναγκαία παρέκβαση: βρισκόμαστε στην περίοδο που το αίτημα για τη μελέτη της ιστορίας ορίζεται και ως εξυπηρέτηση της παγκόσμιας επανάστασης, όπου η κάθε ιδιαιτερότητα του συγκεκριμένου μπορεί και να υποβαθμιστεί προκειμένου να υπηρετηθούν τα κάθε λογής σχήματα. Θα γίνει και αργότερα λόγος γι' αυτό.

Ο Γιάνης Κορδάτος γεννήθηκε στη Ζαγορά του Πηλίου. Ο πατέρας του, έμπορος και με κτηματική περιουσία, φρόντισε ο γιος του να λάβει μια επιμελημένη εκπαίδευση, έτσι σπούδασε στη Σμύρνη, με τον Δ. Γληνό στο “Ελληνογερμανικό Λύκειο”, στην Κωνσταντινούπολη, στον Βόλο και εν τέλει στη Νομική Αθηνών. Ήταν ο πρώτος ερευνητής που προσπάθησε να μελετήσει τη νεοελληνική ιστορία ακολουθώντας τις αρχές του ιστορικού υλισμού. Είναι χαρακτηριστικές οι πολύ συχνές αναφορές του στην *Καταγωγή της οικογένειας* του Ένγκελς αλλά και στο έργο του Μαρξ. Ως στόχο του έθετε, όμως, την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αντικειμενικότητα, σε μια περίοδο που το αίτημα της αντικειμενικότητας χαρακτηριζόταν από τον σοβιετοκεντρικό μαρξισμό “αστική ασθένεια”. Το ενδιαφέρον για τη νεοελληνική ιστορία αλλά και τα όσα συνέβαιναν στη Βαλκανική στον Μεσοπόλεμο τον οδήγησε να ασχοληθεί και με τη βυζαντινή περίοδο, στο πλαίσιο των αναζητήσεών του για τη συγκρότηση του ελληνικού έθνους. Ο Κορδάτος υποστήριξε ότι το έθνος είναι ένα ιστορικό φαινόμενο που αφετηριάζεται στο τέλος του Μεσαίωνα, όταν η φεουδαρχία υποχωρεί κι αρχίζει η άνοδος της αστικής τάξης. Όσον αφορά την ελληνική περίπτωση, ελληνική συνείδηση αρχίζουν να αποκτούν οι κάτοικοι των εμπορικών και οικονομικών κέντρων του Βυζαντίου (Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη, Μυστράς) από τα τέλη ου 14ου αιώνα. Οι βασικοί παράγοντες που κατ' αυτόν συνετέλεσαν στις διαδικασίες σχηματισμού αυτής της συνείδησης είναι οι ακόλουθοι: οι ελεύθερες αγροτικές κοινότητες του 8ου και του 9ου αιώνα, οι αδελφότητες των Παυλικιανών, το εικονομαχικό κίνημα και οι εξεγέρσεις των Βυζαντινών χωρικών. Κυρίως δηλαδή αναδεικνύει τις συνομαδώσεις εκείνες που διεκδίκησαν τη διαφορετικότητά τους θα λέγαμε σήμερα και μιας μορφής ανεξαρτησία, συγκροτήθηκαν δε σε μια διαδικασία αντίθεσης με τη βυζαντινή κεντρική εξουσία.

Ωστόσο, αυτό στο οποίο επιμένει και προσπαθεί να αναδείξει ο Κορδάτος είναι η αντίθεσή του στη λογική της “συνέχειας” και της τρισχιλιετούς ιστορίας του ελληνισμού, η οποία, όπως είδαμε, ήταν ιδεολογικά κυρίαρχη στην εποχή του. Ο ίδιος θεωρούσε ότι οι Νεοέλληνες δεν συνδέονται με κανέναν ιδεολογικό ή άλλο δεσμό με τους Βυζαντινούς ή τους αρχαίους Έλληνες, γι' αυτό και, όπως δηλώνει κατ' αρχήν, γράφει ιστορία της Ελλάδας, κι όχι των Ελλήνων, με ό,τι αυτό συνε-

πάγεται. Ουσιαστικά, κριτήριο για το αντικείμενο μελέτης του είναι ο χώρος κι όχι οι άνθρωποι. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσει και την αντίθεσή του στον Φάλμεράουερ για το σχήμα που υποστήριζε την παρακμή των Ελλήνων (και σε αυτό το ζήτημα του ασκήθηκε κριτική από την επίσημη Αριστερά, ότι δηλαδή δεν έλαβε υπόψη του τα συμπεράσματα της σοβιετικής ιστοριογραφίας και ανθρωπολογίας (π.χ. Μέξης 1975)).

Το άλλο μεγάλο ζήτημα που απασχολεί τον Κορδάτο και στα δύο έργα του σχετικά με το Βυζάντιο, δηλαδή τα *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* και *Ακμή και παρακμή του Βυζαντίου*, είναι το παραγωγικό: ποιας μορφής παραγωγικό σύστημα ίσχυε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Σύμφωνα με το γνωστό μαρξιστικό σχήμα, οι ιστορικές κοινωνίες πέρασαν τα εξής τρία στάδια: δουλοκτητικό, φεουδαλικό, καπιταλιστικό. Στις μεσαιωνικές κοινωνίες, κατά το προηγούμενο σχήμα, αντιστοιχεί το φεουδαλικό. Ήδη την εποχή που δημοσιεύεται η ιστορία του Κορδάτου, τη δεκαετία του '50, η σοβιετική ιστοριογραφία είχε εισάγει αυτή την κατάτμηση. Ο Κορδάτος ακολουθεί αυτή την άποψη, με διαφοροποιήσεις ωστόσο: θεωρεί ότι η βυζαντινή οικονομία ήταν ένας συνδυασμός ανοικτής ανταλλακτικής με κλειστή γεωργική οικονομία. Θεωρεί βέβαια ότι με το πέρασμα του χρόνου, οι μεγάλοι κτηματίες αποκτούσαν διευρυμένη δύναμη εις βάρος των κοινοτήτων, που κατέληξε στη διάσπαση της αυτοκρατορίας στα επιμέρους μορφώματα, τα δεσποτάτα. Το τελικό του συμπέρασμα είναι ότι η οικονομία του Βυζαντίου δεν εξελίχθηκε σε κεφαλαιοκρατική, η φεουδαρχία ωστόσο ολοκληρώθηκε και στάθηκε η “τροχοπέδη που σταμάτησε την παραπέρα ανάπτυξη της οικονομίας και το οδήγησε στην παρακμή, στην πτώση και τον εξαφανισμό του από το προσκήνιο της ιστορίας” (Κορδάτος 1973, 240).

Σε γενικές γραμμές, ο Γιάνης Κορδάτος εισήγαγε τη μαρξιστική θεώρηση του Βυζαντίου στην Ελλάδα, εστιάζοντας σε συγκεκριμένους τομείς, όπως προαναφέρθηκε. Ωστόσο, θεωρεί ότι για να γίνει καλύτερα κατανοητή η βυζαντινή κοινωνία, θα πρέπει να αναδειχθούν μια σειρά κοινωνικά και θεσμικά ζητήματα, σε αντίθεση με τον τρόπο που ως τότε είχαν παρουσιαστεί από τους μη μαρξιστές ιστορικούς, οι οποίοι οδηγούνταν κυρίως από το ενδιαφέρον τους για τους αυτοκράτορες και το ισχυρό διοικητικό πρότυπο, όπως ο ίδιος τονίζει (Κορδάτος 1959-60). Τέτοια ζητήματα είναι οι αιρέσεις και οι δογματικές έριδες, ο θεσμός των δήμων, η Αυτοκρατορία της Νίκαιας, η εικονομαχία, οι ταξικές αντιθέσεις εν τέλει όπως εμφανίζονταν μέσα από λαϊκές εξεγέρσεις και αυλικές συνωμοσίες (Κορδάτος 1959-60).

Ο δεύτερος Έλληνας μαρξιστής ιστορικός ο οποίος θα αναφερθεί στη συνέχεια είναι ο Νίκος Σβορώνος, ο οποίος αποτέλεσε, με το έργο του, διαμορφωτή

των απόψεων μεγάλου μέρους της επιστημονικής κοινότητας όσον αφορά τη βυζαντινή ιστορία αλλά δέχθηκε και διώξεις από την πλευρά του επίσημου κράτους και ατελείωτες κριτικές από την πλευρά της Αριστεράς του ΚΚΕ.

Ο Ν. Σβορώνος γεννήθηκε στη Λευκάδα το 1911 και σπούδασε στην Αθήνα, στη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Μέσω των φοιτητικών ζυμώσεων στις οποίες συμμετείχε, ο ίδιος άλλωστε δήλωνε ότι ήταν “φοιτητής του προαυλίου” (Σβορώνος 1995), ήρθε σε επαφή με τις μαρξιστικές αρχές και διαμορφώθηκε η αριστερή του τοποθέτηση. Το 1945, αφού έχει συμμετάσχει στην ΕΑΜική αντίσταση ως μέλος του ΕΛΑΣ Αθηνών και προσχωρήσει στο ΚΚΕ, φεύγει στη Γαλλία με υποτροφία, στο πλαίσιο ενός σχεδίου του Οκτάβιου Μερλιέ για τη διάσωση αριστερών διανοουμένων, όπου και θα μείνει μέχρι το 1975, όταν ανακτά την ελληνική ιθαγένεια που του είχε αφαιρεθεί.

Ο Σβορώνος αρχίζει να ασχολείται με το Βυζάντιο σε μια περίοδο κατά την οποία η ιστοριογραφία εν Ελλάδι είχε να αντιμετωπίσει τα εξής: από τη μία τον εθνικιστικό ιστοριογραφικό λόγο, όπως εκφερόταν από τους επίσημους θεσμούς και πρόσβευε ότι για το έθνος αληθινό είναι αυτό που είναι εθνικό, από την άλλη την ιστοριογραφία στην υπηρεσία της επανάστασης, όπως προαναφέρθηκε. Δηλαδή είχε να αντιμετωπίσει την ιδεολογική χρήση της ιστορίας. Ο ίδιος είναι μαρξιστής, θεωρεί κινητήριο δύναμη της ιστορίας την ταξική πάλη, δεν αρκείται όμως στο δεδομένα μοντέλα. Όσον αφορά το καθαυτό βυζαντινολογικό του έργο, στόχος του είναι η κοινωνική πραγματικότητα όπως διαμορφώθηκε ιστορικά. Έτσι εκκινεί από την οικονομία και τον τρόπο παραγωγής. Η μελέτη του, η οποία εστιάζεται στον εκφρεουδαλισμό της βυζαντινής κοινωνίας κατά πρώτο λόγο, χαρακτηρίζεται από τη μη δογματική αποδοχή του τριμερούς σχήματος “δουλοκτητικός τρόπος παραγωγής, φεουδαρχία, καπιταλισμός” (Σβορώνος 1991), αφού θεωρεί ότι η ιστορική πραγματικότητα είναι αυτή που πρέπει να καθοδηγεί την έρευνα και όχι το αντίστροφο, τα δεδομένα μοντέλα να συμπιέζουν την ιστορική πραγματικότητα.

Εφαρμόζοντας αυτή την αρχή, οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι ο τρόπος παραγωγής στο Βυζάντιο είναι ανάλογος αλλά όχι ίδιος με τον φεουδαρχικό, επιμένοντας ότι μέχρι το τέλος της αυτοκρατορίας το σύστημα παρέμεινε “προ-φεουδαρχικό”. Στόχος της μελέτης του ήταν η ανάδειξη των πολλαπλών πραγματικότητων στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και η αποφυγή των γενικεύσεων λαμβάνοντας υπόψη του τα πολλαπλά ιστορικά στοιχεία του τρόπου παραγωγής (Σβορώνος 1991). Στο πλαίσιο αυτό εξετάζει τις δικαιοκές και τις φορολογικές πηγές, δίνοντας ιδιαίτερο βάρος στην πραγματολογική έρευνα και στα πηγαϊκά δεδομένα, και προσπαθεί να δει τη σχέση μεταξύ μέσων παραγωγής, σχέσεων παραγωγής και πνευματικού εποικοδομήματος.

Το άλλο μεγάλο ζήτημα που απασχόλησε και τον Σβορώνο είναι το εθνικό. Η διαμόρφωση ελληνικής εθνικής συνείδησης, κατά τον Σβορώνο, αρχίζει στο Βυζάντιο από τον 11ο αιώνα, όταν οι Έλληνες του Βυζαντίου αρχίζουν, με την παρουσία των εξωτερικών εχθρών που τους συρρικνώνει εδαφικά και την ανάπτυξη κρατικών πυρήνων στη Βαλκανική, να συνειδητοποιούν ότι αποτελούν απλώς ένα μέρος της αυτοκρατορίας των Ρωμαίων. Δεν θεωρεί τυχαίο ότι περίπου την ίδια περίοδο οι Βυζαντινοί λόγιοι ανακαλύπτουν τους δεσμούς που θεωρούν ότι τους συνδέουν άμεσα με την αρχαία ελληνική σκέψη ενώ παράλληλα αρχίζει να χρησιμοποιείται στη λογοτεχνική παραγωγή η λαϊκή γλώσσα.

Το ζήτημα της πρώτης διαμόρφωσης της εθνικής συνείδησης αποτέλεσε άλλο ένα σημείο τριβής σχετικά με τον Σβορώνο. Δέχθηκε πολύ σκληρή κριτική από την Αριστερά, αν και ο ίδιος, που αναφέρεται και στην έντονη διαφωνία του με τον Ζαχαριάδη το 1945, θεωρεί ότι πρόκειται για παρεξήγηση η οποία οφείλεται στη σύγχυση μεταξύ διαμόρφωσης εθνικής συνείδησης και αιτήματος εθνικού κράτους, φαινομένου πολύ ύστερου, που συνδέεται με την άνοδο της αστικής τάξης (Σβορώνος 1995).

Το τρίτο μεγάλο θέμα που απασχόλησε τον Σβορώνο είναι οι λόγοι της αποδυνάμωσης του Βυζαντίου, τους οποίους εντοπίζει πάλι στο παραγωγικό σύστημα που είχε επικρατήσει, το οποίο δεν επέτρεπε καμία επένδυση. Έτσι η αποδυνάμωση της οικονομίας με την αντίστοιχη οικονομική διεύθυνση οδήγησαν στην αποδυνάμωση και εντέλει στην πτώση του.

Αυτά τα τρία ζητήματα, παραγωγικό σύστημα, διαμόρφωση εθνικής συνείδησης και αίτια της αποδυνάμωσης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, είναι οι τομείς οι οποίοι αποτελούν τα σημεία τριβής γενικά για τους μαρξιστές ιστορικούς έως σήμερα. Εκτός από τα προηγούμενα, τα οποία και ο ίδιος ο Σβορώνος δεν θεωρεί ερευνητικά περαιωμένα, το ερευνητικό του ενδιαφέρον στράφηκε και σε τομείς που θεωρούνται υπεριοκοδόμημα, π.χ. τον θεσμικό και τον πνευματικό, αφού θεωρεί ότι ο υλικός και ο πνευματικός παράγων της ιστορίας δεν χωρίζονται απόλυτα, εξελίσσονται σε αλληλεξάρτηση, από τη στιγμή που το ίδιο το υπεριοκοδόμημα μπορεί από κάποια στιγμή και πέρα, εξελισσόμενο, να επηρεάσει την υλική βάση. Έτσι το ερευνητικό πρόγραμμά του στοιχειοθετήθηκε με βάση την αντίληψή του για τη στενή αυτή σχέση και αντικείμενό του κατέστη και ο τρόπος με τον οποίο συνδέονται οι διάφοροι παράγοντες της ιστορίας. Η σταδιοδρομία του στη Γαλλία και η επαφή του με τα σύγχρονα μαρξιστικά ρεύματα φαίνεται, άλλωστε, ως πούμε στον τρόπο με τον οποίο αναδεικνύει τις δομές που διείπαν τη βυζαντινή κοινωνία, πάντα βέβαια στο πλαίσιο του στόχου του για τη δημιουργία ενός συνολικού ει δυνατόν σχήματος από τα επιμέρους.

Το πρόγραμμα αυτό του Ν. Σβορώνου έχει διαμορφώσει κατά πολύ τις σύγχρονες αναζητήσεις των μαθητών του, με την ευρεία έννοια, στην Ελλάδα, όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια.

Τέλος, υπάρχει και μια άλλη εκδοχή της μαρξιστικής ιστορίας στη σύγχρονη Ελλάδα, όπως εκπροσωπείται από τον Τηλέμαχο Λουγγή κυρίως στην *Επισκόπηση της βυζαντινής ιστορίας του* (στην έκδοση του 1998). Η έκδοση αυτή είναι αποτέλεσμα της απόφασης του Γραφείου του Ιστορικού Τμήματος του ΚΜΕ, με στόχο την “εκλαΐκευση των πορισμάτων της έρευνας των μαρξιστών βυζαντινολόγων ως σήμερα” (σ. 9). Πρόκειται για στρατευμένη προσπάθεια, η οποία αναφέρεται σχεδόν αποκλειστικά στους Σοβιετικούς βυζαντινολόγους (Λέβτσενκο αρχικά και η τρίτομη *Ιστορία του Βυζαντίου*, που κυκλοφόρησε στη Μόσχα το 1967). Η άποψη αυτή θέτει ως κυρίαρχο κατ’ αποκλειστικότητα πρόβλημα της βυζαντινής ιστορίας την ύπαρξη της φεουδαρχίας, την οποία υποστηρίζει. Είναι το τριμερές σχήμα που προαναφέρθηκε κι εδώ. Το επιχείρημα, όπως διατυπώνεται, έχει να κάνει με την εναντίωση σε όσους ισχυρίζονται ότι το παραγωγικό σύστημα στο Βυζάντιο δεν ήταν ίδιο με τη φεουδαρχία όπως εξελίχθηκε στη Δύση, τους οποίους συλλήβδην εντάσσει στους αστούς ιστορικούς (αφορά και τον Σβορώνο) ενώ η ύπαρξη αυτή τεκμηριώνεται κυρίως με το ότι και η βυζαντινή ήταν μεσαιωνική αυτοκρατορία. Αυτό το τελευταίο συμπληρώνεται με την αρχή ότι, σύμφωνα με τη μαρξιστική ιστορία, η φεουδαρχία θεωρείται “σαν απαραίτητα καθορισμένο στάδιο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, σαν νομοτελειακό στάδιο ανάπτυξης της βυζαντινής κοινωνίας” (σ. 26).

Από εκεί και πέρα, αναγνωρίζονται οι τοπικές ιδιομορφίες της βυζαντινής κοινωνίας, χωρίς ωστόσο να θεωρούνται ικανές να μεταβάλλουν το δεδομένο σχήμα, αν κι εδώ βρίσκουμε μια σειρά αντιφάσεις, παραδείγματος χάριν όσον αφορά τον Κάζνταν, τον οποίο επικαλείται για τις γενικές ιστοριογραφικές αρχές χωρίς να αναφέρει την άποψή του για το παραγωγικό σύστημα, η οποία συμφωνεί με εκείνη του Σβορώνου κλπ. Από την άλλη, αυτό που λέγεται “πολιτιστικός τομέας” εντάσσεται ασφαλώς στο εποικοδόμημα και μόνο ως τέτοιο εξετάζεται, ή μάλλον θα εξεταστεί, σε επόμενες μελέτες, σύμφωνα με το εκδοτικό πρόγραμμα του Κέντρου Μαρξιστικών Ερευνών.

Τα προειπωθέντα προσπάθησαν να αναδείξουν τη διαφοροποίηση και τα σημεία τριβής όσον αφορά την ιστοριογραφία για τη βυζαντινή περίοδο. Απλώς θα άξιζε να αναφερθεί και μια τελευταία εκτίμηση της άποψης του Λουγγή, ο οποίος κρίνει απαραίτητο να αναφέρει ότι ο Μαρξ και ο Ένγκελς, “σαν προοδευτικοί άνθρωποι της εποχής τους, δεν ήταν δυνατόν να θαυμάζουν το Βυζάντιο, που επιπλέον, εκείνη ακριβώς την εποχή, είχε αρχίσει να δέχεται την αγάπη της αστικής

ιστοριογραφίας” (σ. 13). Αυτό το τελευταίο ξαναφέρει στην αρχική αναφορά της εικόνας του Βυζαντίου και πώς έχει διαμορφωθεί στο ευρύ κοινό...

Πάντως, αν θα ήθελε συμπερασματικά να δώσει κανείς μια εικόνα του ερευνητικού προγράμματος των σύγχρονων βυζαντινολογικών μελετών στην Ελλάδα, που έχουν επηρεαστεί σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό από το μαρξισμό, θα έβλεπε ότι έχει επικρατήσει τελικά ο συνδυασμός οικονομικής, θεσμικής και πολιτισμικής ιστορίας, κατά το πρότυπο του Σβωρώνου. Δεν θα αναφερθούν ονόματα, αξίζει ωστόσο να αναφερθούν ερευνητικοί στόχοι και τομείς που αναδείχθηκαν ως ερευνητικά αντικείμενα. Τέτοιοι είναι αυτοί που άπτονται της κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά και της ιστορίας των ιδεών καθώς και του τρόπου με τον οποίο συναρμολογούνται. Ας αναφερθούν, παραδείγματος χάριν, οι μελέτες για την κοινωνική σύνθεση, όπως απεικονίζει την ιστορική διάσταση της πάλης των τάξεων, για τη σχέση των διανοουμένων με την εποχή τους, για την αντιμετώπιση και την εικόνα του φυσικού κόσμου, για τις επιστήμες, ξεκινώντας από το ενδιαφέρον του ίδιου του Σβωρώνου, ο οποίος δηλώνει ότι δεν πρόλαβε να ασχοληθεί με αυτό το ζήτημα, για τα κινήματα που ξέσπασαν, π.χ. των Αρσενιατών κλπ. Είναι τομείς οι οποίοι εν τέλει φανερώνουν ότι το Βυζάντιο ήταν μια ζωντανή κοινωνία, με τις αντιφάσεις της. Σε αυτό το πλαίσιο την “κλειστή” και σχολαστική ανάγνωση των πηγών τείνει να την αντικαταστήσει η προσπάθεια ανάγνωσης με στόχο τη δημιουργία ενός ευρύτερου σχήματος. Όσο αυτό προχωρεί, μπορεί εν τέλει να γίνει κατανοητό ότι και στο Βυζάντιο κάποιοι ασχολούνταν με τις επιστήμες, όχι μόνο με την χριστιανική πνευματικότητα ούτε με τις πολιτικές μηχανορραφίες.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Γουναρίδης Π. (1999), “Το Βυζάντιο στη σημερινή καθημερινότητα”, *Τα ιστορικά*, 31, τόμ. 16ος, 447-454
- Κορδάτος Γ. (1959-60), *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, τόμ. 1-2, Αθήνα: Εκδόσεις 20ός Αιώνας
- Κορδάτος Γ. (1953), *Ακμή και παρακμή του Βυζαντίου*, Αθήνα: Καραβάκος
- Κιουσοπούλου Τ. (2003), “Η μελέτη του Βυζαντίου στη νεότερη Ελλάδα”, *Αρχαιολογία*, 88
- Κωνσταντακοπούλου Α. (1999), “Οι Νεοέλληνες και το Βυζάντιο Ι. Η συμβολή στη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας τον 19ο αιώνα”, *Ενθέματα Αυγής*, 17.1.1999
- Λουγγής Τ. (1998), *Επισκόπηση Βυζαντινής Ιστορίας, 324-1204*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή

- Μέξης Δ. (1975), *Ο ιστορικός Γ. Κορδάτος και το έργο του*, Αθήνα: Μπουκουμάνης
- Σβορώνος Ν. (1991), *Η βυζαντινή επαρχία*, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας
- Σβορώνος Ν., Δημαράς Κ.Θ. (1995), *Η μέθοδος της ιστορίας: ιστορικά και αυτοβιογραφικά σχόλια*, Αθήνα: Άγρα
- Σκοπετέα Ε. (1999), *Φαλμεράεϋρ. Τεχνάσματα του αντιπάλου δέους*, Αθήνα: Θεμέλιο

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Fallmerayer I.F. (1984), *Περί της καταγωγής των σημερινών Ελλήνων*, Αθήνα: Νεφέλη
- Haldon J.F. (1992), *Μαρξισμός και ιστοριογραφία*, Αθήνα: ΕΜΝΕ-Μνήμων
- Svoronos N., Lemerle P. (1973), *Etudes sur l'organisation intérieure, la société et l'économie de l'Empire Byzantin*, London:Variorum Reprints
- Svoronos N. (1959), *Rechercher sur le Cadastre Byzantin et la fiscalité aux XIe et XIIe siècles: le Cadastre de Thèbes*, Paris: Ecole Française d' Athènes
- Ζαμπέλιος Σπ. Ι. (1857), *Βυζαντιναί μελέται*, Αθήνα: τυπ. Φιλαδελφεύς, Χ. Νικολαΐδου,
- Κορδάτος Γ. (1975), *Η κομμούνια της Θεσσαλονίκης, 1342-1349*, Αθήνα: Επικαιρότητα
- Κορδάτος Γ. (1959), *Τα τελευταία χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα: “20ός Αιώνας”-Ν. Καραγεώργος
- Λουγγής Τ. (1989), *Βαθιά ανάλυση και σύνθεση του μεσαιωνικού κόσμου*, Αθήνα: Δόμος
- Λουγγής Τ. (1985), *Δοκίμιο για την κοινωνική εξέλιξη στη διάρκεια των λεγομένων “σκοτεινών αιώνων”*, Αθήνα: Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών/ΕΙΕ
- Λουγγής Τ. (1982), *Οι “νέοι προσανατολισμοί” των Ισαύρων*, Θεσσαλονίκη: Ελληνική Ιστορική Εταιρεία
- Παπαρρηγόπουλος Κ. (1853), *Ιστορία του ελληνικού έθνους: από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της σήμερα, προς διδασκαλία των παιδων*, Αθήνα: τυπ. Κορομηλάς Ανδρέας
- Σβορώνος Ν. (1982), *Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Αθήνα: Θεμέλιο
- Σβορώνος Ν. (1976), *Επισκόπηση νεοελληνικής ιστορίας*, Αθήνα: Θεμέλιο

